## *Τό ἔν-λογο τοῦ ἀνθρώπου καί τό ἄ-λογο τῶν ζώων*

***Πρωτ/ρου Ἰωάννου Ἀγγελιδάκη***

Από τότε πού ὁ ἄνθρωπος ξεκίνησε νά στοχάζεται καί νά ἐρευνᾶ τόν γύρω του κοσμο, *τή φύση, τόν οὐρανό, τό σύμπαν τό θαυμαστό φαινόμενο πού λέγεται ζωή, μέ τήν ἀμέτρητη ποικιλία, τούς χρωματισμούς καί τά ἀρώματα,* τόν ἀπασχόλησαν καί ἀπασχολοῦν τά εξής ἐρωτήματα

*Α. Ποιά ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τῆς λοιπῆς δημιουργίας;*
*Β. Ποιά ἡ σχέση του μέ τίς ἀσώματες νοερές φύσεις;*
*Γ. Τά ζῶα καί τά φυτά ἔχουν ψυχή;*
*Δ.Εἶναι τῆς ἴδιας φύσεως μέ τήν ἀνθρώπινη ψυχή;*

*Γιά κεῖνον πού πιστεύει στόν Θεό, τά ἐρωτήματα αὐτά ἔχουν τήν ἀπάντηση πού μᾶς δίνει ἡ Ἁγία Γραφή, κυρίως στό πρῶτο καί δεύτερο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου τῆς Γενέσεως.* Ὅσοι ὅμως δέν δέχονται τήν ἀλήθεια αὐτή τοῦ θεοπνεύστου λόγου, ὅσοι δέν πιστεύουν στόν Θεό, *διατύπωσαν ἄλλες θεωρίες καί χάθηκαν στό πέλαγος τῆς ἀθεΐας καί τοῦ παραλογισμοῦ. Αὐτά τά ἴδια ἐρωτήματα καί ἄλλα σχετικά μέ τό θαυμαστό γεγονός τῆς Δημιουργίας,* προσεγγίζονται καί ἀπαντῶνται μέσα ἀπό τά ἔργα. Τῶν μεγάλων Πατέρων καί Ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας μας. Τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Τῶν σύγχρονων Θεολόγων, καί ἄλλων συγγραφέων.

*Σ'αὐτά τά ἐρωτήματα, μέ ἐρώτημά του ὁ Ψαλμωδός ἐπισημαίνει: (Ψαλμ,8,5-9)*

*«Τί ἐστιν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ; ἤ υἱός ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν; Ἠλάττωσας αὐτόν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους, δόξῃ καί τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτόν, Καί κατέστησας αὐτόν ἐπί τά ἔργα τῶν χειρῶν σου…..»*

=Τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὥστε νά καταδέχεσαι ἔστω καί νά τόν ἐνθυμεῖσαι, καί πολύ περισσότερο, ποιά ἀξία ἔχει ὁ υἱός τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε νά τόν ἐπισκέπτεσαι; *Ἐκπλήσσεται ὑπερβολικά καί ἀπορεῖ (ὁ ψαλμωδός), γιατί ἄραγε ἀξίωσε τόν ἄνθρωπο τόσης μεγάλης προνοίας;* Κατανόησε,όμως, σωστά ὅτι γιά τόν ἄνθρωπο ἔγιναν ὅλα τά ὁρατά. Γι᾽ αὐτόν καί ἡ θεία οἰκονομία (τό σχέδιο τῆς σωτηρίας) ἀπό τόν Ἀδάμ μέχρι τόν Χριστό. Γι᾽ αὐτόν τόν ἄνθρωπο καί ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ ἔγινε ἄνθρωπος. Τί νά πεῖ κανείς γιά τά ἀγαθά, τά ὁποῖα πρόκειται νά ἀπολαύσει ὁ ἄνθρωπος στό μέλλον; Ὅλα αὐτά ἀναλογίζεται ὁ ψαλμωδός καί λέγει: *Ποιά εἶναι ἡ σπουδαιότης τοῦ ἀνθρώπου γιά νά ἀξιωθεῖ τόσων μεγάλων εὐεργεσιῶν;*

Αὐτή λοιπόν τή δόξα ὁ προφήτης ὑμνεῖ κατ᾽ ἀναγωγή. Ποιά λοιπόν δόξα δύναται νά συγκριθεῖ μέ αὐτήν, *ὅταν ἀξιωνόμαστε νά συγχορεύουμε μέ τούς ἀγγέλους, ὅταν καλούμαστε σέ υἱοθεσία,* ὅταν χάριν ἡμῶν δέν διστάζει νά θυσιάσει καί αὐτόν τόν Μονογενή Υἱό του ὁ Θεός; Ὅταν ἀξιωνόμαστε νά ἀποκτήσουμε τή μακαριότητα τῶν ἀσωμάτων δυνάμεων, ἐμεῖς πού προηγουμένως ἤμασταν ἄνευ τιμῆς καί ἄνευ δόξης καί ἄξιοι ἀποστροφῆς; Μεγαλυτέρας τιμῆς ἀπολαύσαμε· *«Δέν σᾶς ὀνομάζω πλέον δούλους, διότι σεῖς», λέγει ὁ Κύριος, «εἶστε φίλοι μου» (Ἰωαν. 15,14).*

***Ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου κατά τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας.***

« Γνῶθι σ᾽ αὐτόν»· οἱ δύο λέξεις πού ἦταν χαραγμένες στό ναό τοῦ Ἀπόλλωνα στούς Δελφούς ἐπανέρχονται συχνά στά χείλη τῶν Χριστιανῶν συγγραφέων. *«Τό μεῖζον ὅλων τῶν μαθημάτων εἶναι νά γνωρίσεις τόν ἑαυτό σου»,* σημειώνει ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρείας (150-215 μ.Χ.*) «Ἐπειδή, ἐάν ὁ ἄνθρωπος γνωρίσει τόν ἑαυτό του, θά γνωρίσει τόν Θεό, καί ἄν γνωρίσει τόν Θεό, θά ὁμοιωθεῖ πρός Αὐτόν»* (πρβλ. καί Α΄ Ἰωάν. 3,2). Ἡ αὐτογνωσία συνεπάγεται θεογνωσία καί ἡ θεογνωσία μέ τή σειρά της ὁδηγεῖ στήν ὁμοίωση μέ τόν Θεό

Ὁ ἅγ. Γρηγόριος Νύσσης (330-395 μ.Χ.) δίνει συγκεκριμένη αἰτιολογία γιά τόν μυστηριώδη καί μή προσδιορισμένο χαρακτήρα

τοῦ ἐσώτερου ἑαυτοῦ μας. *Ὁ ἄνθρωπος, λέγει, εἶναι πλασμένος κατ᾽ εἰκόνα καί ὁμοίωση τοῦ Θεοῦ, ὅπως βεβαιώνει ἡ Γραφή (Γεν. 1,26).* Καθένας μας εἶναι μιά κτιστή εἰκόνα τοῦ Ἀκτίστου Θεοῦ. Ἀφοῦ ὁ Θεός εἶναι ἀκατάληπτος, ἀκατάληπτο εἶναι καί τό ἀνθρώπινο πρόσωπο. *«Ἡ γάρ εἰκών ἕως ἐν μηδενί λείπηται τῶν κατά τό ἀρχέτυπον νοουμένων, κυρίως, ἐστίν εἰκών... ἐπειδή ἕν τῶν περί τήν θείαν φύσιν θεωρουμένων ἐστί τό ἀκατάληπτον τῆς οὐσίας, ἀνάγκη πᾶσα καί ἐν τούτῳ τήν εἰκόνα πρός τό ἀρχέτυπον ἔχειν τήν μίμησιν»18.* =Γιατί ἡ εἰκόνα σέ τίποτε δέν ὑπολείπεται καί δέν ὑστερεῖ, ἀπό τό πρωτότυπο... ἀφοῦ λοιπόν ἕνα στοιχεῖο τῆς θείας φύσης εἶναι τό ἀκατάληπτο, εἶναι ἀνάγκη καί ἡ εἰκόνα, ὁ ἄνθρωπος δηλαδή, νά μιμεῖται τή θεία φύση.

Οἱ *«Πνευματικές ὁμιλίες» (τέλη τοῦ 4ου αἰ.),* πού ἀποδίδονται στόν ἅγ. Μακάριο τόν Αἰγύπτιο, ταυτίζουν τήν ψυχή μέ τήν εὐρεία ἔννοια τοῦ «*ἔσω ἀνθρώπου» (Ρωμ. 7,22· Β΄ Κορ. 4,16 καί Ἐφεσ. 3,16)* καί τή θεωροῦν ὡς μία ἐν τῇ ποικιλίᾳ ἑνότητα: *«*Ὥσπερ τά μέλη τοῦ σώματος πολλά ὄντα εἷς ἄνθρωπος λέγεται, οὕτω καί τά μέλη ψυχῆς εἰσί πολλά, νοῦς, συνείδησις, θέλημα, λογισμοί κατηγοροῦντες καί ἀπολογούμενοι, ἀλλά ταῦτα πάντα εἰς ἕνα λογισμόν εἰσίν ἀποδεδεμένα, μέλη δέ εἰσί ψυχῆς, μία δέ ἔστι ψυχή, ὁ ἔσω ἄνθρωπος»19. = *Ὅπως ἀκριβῶς τά μέλη τοῦ σώματος ὄντας πολλά, ἄνθρωπος ὅμως ὀνομάζεται, ἔτσι καί τά μέλη τῆς ψυχῆς, δηλαδή ὁ νοῦς, ἡ συνείδηση, οἱ διάφοροι λογισμοί, θετικοί καί ἀρνητικοί, σέ ἕνα λογισμό καταλήγουν, καί ἐνῶ εἶναι μέλη τῆς ψυχῆς, γιά μιά ψυχή μιλᾶμε, τόν μέσα ἄνθρωπο.*

Ὅλοι σχεδόν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὑπογραμμίζουν τό τῆς Γενέσεως (1,26-27) ὅτι ἡ ψυχή ἤ τό πρόσωπό μας δημιουργήθηκαν «κατ᾽ εἰκόνα Θεοῦ». Ἡ παράδοση δέχεται ὅτι κάθε ἀνθρώπινο πλάσμα ἐκτίσθη κατ᾽ εἰκόνα Θεοῦ, δέν μᾶς προσδιορίζει ὅμως σέ ποιά πτυχή τοῦ προσώπου ἐντοπίζεται αὐτή ἡ εἰκόνα.

Ὁ Εἰρηναῖος τῆς Λυών (130-200) εἶναι ἕνας ἀπό τούς σημαντικότερους ὑποστηρικτές τῆς ἄποψης, σύμφωνα μέ τήν ὁποία

ἡ θεία εἰκόνα ἔχει νά κάνει μέ τό γεγονός *«ὅτι οἱ ἄνθρωποι διαθέτουμε αὐτογνωσία καί λογικό, ἐλευθερία καί ἠθική ἐπιλογή, καθώς καί κυριαρχία ἐπί τῶν ζώων» (Γεν. 1,28)*21. Ἡ ἀνθρώπινη ψυχή ἤ πρόσωπο, ἐπειδή ἀκριβῶς εἶναι κατ᾽ εἰκόνα Θεοῦ, δέν μπορεῖ νά κατανοηθεῖ στίς σωστές διαστάσεις της, ἄν θεωρηθεῖ μόνη της, ὡς μία αὐτοτελής καί αὐτόνομη πραγματικότητα.Γι᾽αὐτό τονίζεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖται *ἀπό ψυχή καί σῶμα*, στέκεται στό μεταίχμιο τῆς Δημιουργίας καί συνθέτει μέσα του ὕλη καί πνεῦμα, ἐπειδή ὁ Χριστός διά τοῦ ὁποίου καί εἰς τόν ὁποῖον «*ἔκτισται*» εἶναι ἡ ἀκατάληπτη, ὑποστατική, ἀδιαίρετη, συνάμα καί ἀσύγχυτη, ἕνωση τῆς ἄκτιστης Θεότητας καί τῆς κτιστῆς Δημιουργίας32.

Ἔτσι και ὁ ἄνθρωπος καθίσταται ταυτόχρονα πρόσωπο καί φύση πού χαρακτηρίζεται θεμελιακά ἀπό τό μυστήριο τῆς ἀγάπης, πού ὠθεῖ ἐσωτερικά τά πρόσωπα στή φυσική κοινωνία· *ἐνσυνείδητη προσωπική ὕπαρξη μέσα στό χρόνο.* Ἑνότητα ψυχοσωματική ἀδιάσπαστη, μέ ἀπροσμέτρητο ψυχικό βάθος.

Εἰναι, Ἐλεύθερος, κυρίαρχος, δημιουργός, λογικός, ἐπιστήμων κ.λπ. εἶναι ἐκεῖνα πού ἀποκαλύπτουν μέ τρόπο ρεαλιστικό τήν πραγματική δομή τοῦ ἀνθρώπου. *Ἡ σοφία τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ ἀποτελεῖ εἰκόνα τῆς πανσοφίας τοῦ Δημιουργοῦ, ἔχει τή δυνατότητα καί τήν ὑπχρέωση νά ὑψωθεῖ κι αὐτή σέ πανσοφία*

Ὁ ἄνθρωπος δημιουργήθηκε θεοειδής, χριστοειδής καί πνευματοειδής, γιά νά γίνουν οἱ αἰσθήσεις του, στήν οὐσία τους θεονοσταλγικές, χριστονοσταλγικές καί πνευματολογικές. Εἶναι ἕνα εἰσαγωγικόν ὄν, ἕνα ὄν προπαρασκευαζόμενο γιά τήν αἰωνιότητα μέσω τῆς θεανθρωπότητας. Ὁ ἐν Χριστῷ ἄνθρωπος εἶναι ἄπειρος καί ἀθάνατος, διότι *«μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τήν ζωήν» (Ἰωάν. 5,24),* ὁ θάνατος δέν τόν διακόπτει, παρατείνεται ἐκ τοῦ χρόνου εἰς τήν αἰωνιότητα

***Δημιουργία τῆς ψυχῆς.*** Ἀναλύοντας ὁ ἱερός Χρυσόστομος τή φράση *«ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχήν ζῶσαν» (Γεν. 1,24),* διαφοροποιεῖ τήν

προέλευση τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς ἀπό αὐτή τῶν ζώων. Ἡ δημιουργία τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς διαφοροποιεῖται ἀπό ὁτιδήποτε ἄλλο ἔμψυχο ἤ ἀπό ὁποιοδήποτε ἄλλο γενικά εἶδος τῆς δημιουργίας.

Κατά τήν ἰουδαιοχριστιανική ἀντίληψη, πρῶτα πλάστηκε τό σῶμα, ἔπειτα δημιουργήθηκε ἡ ψυχή: *«ἐν τῇ διαπλάσει τοῦ ἀνθρώπου πρότερον τό σῶμα παραγίνεται, καί τότε ἡ ψυχή ἡ τιμιωτέρα... πρό τῆς ψυχῆς τό σῶμα δημιουργεῖται, ἵνα, ἐπειδάν κατά τήν ἀπόρρητον αὐτοῦ σοφίαν ἡ ψυχή παραχθῇ, ἔχει τάς οἰκίας ἐνεργείας ἐπιδείκνυσθαι διά τῆς τοῦ σώματος κινήσεως»*37 = *στή δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου, διαπλάσσεται πρῶτα τό σῶμα καί ἀκολουθεῖ ἡ πολυτιμότερη ψυχή... δημιουργεῖται πρῶτα τό σῶμα, γιά νά μπορεῖ ἡ ψυχή να ἐκδηλώσει τίς ἐνέργειές της βοηθούμενη ἀπό τίς κινήσεις τοῦ σώματος. Ὁ Θεός ἐμφύσησε στό πρόσωπο τοῦ χοϊκοῦ ἀνθρώπου, «πνοήν ζωῆς» (nesamh), «καί ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχήν ζῶσαν» (nephesh) (Γεν. 2,7).*

Κατά τόν ἱερό Χρυσόστομο τό *«ἐνεφύσησεν εἰς τό πρόσωπον αὐτοῦ πνοήν ζωῆς» (Γεν. 2,7)* δέν σημαίνει τίποτε ἄλλο, παρά ὅτι τό σῶμα τοῦτο, πού δημιουργήθηκε ἀπό τόν Θεό*, ὁ ἴδιος ὁ Θεός θέλησε καί διέταξε νά προσλάβει ζωοποιό, δύναμη, ἡ ὁποία νά τό καταστήσει ζωντανή ὕπαρξη, ἡ δύναμη δηλαδή αὐτή νά μπορεῖ νά ἐνεργεῖ καί νά ἀποδεικνύει μέ τήν κίνηση τῶν μελῶν τήν ἱκανότητά της*

Ὁ ἱερός Χρυσόστομος σαφῶς διδάσκει ὅτι ὁ Θεός ἐμφυσᾶ, μέ τήν ἔννοια τῆς κτίσης, τήν ἀνθρώπινη ψυχή. *Ἡ ψυχή εἶναι μέν κτιστή, ἀλλά «θείᾳ χάριτι» ἀθάνατη «ζωτική δύναμη» (ἐνέργεια), ὅπως τά «ζωτικά πνεύματα».* Ἔτσι τό θεῖο ἐμφύσημα ἦταν ἐκεῖνο πού ζωοποίησε (ἐμψύχωσε) τό ἄψυχο σῶμα, *καθιστώντας το «ψυχή ζῶσα» (ζωντανή ὕπαρξη).*

Ἡ ψυχή χαρακτηρίζεται *«ζωτική δύναμη»,* ὄχι γιατί ἀποτελεῖ (ἤ προέρχεται ἀπό) τή ζωή τοῦ Θεοῦ, *ἀλλά, γιατί, ἀφοῦ κτίστηκε, συνέχει, συγκρατεῖ καί κινεῖ τό ὅλο σῶμα*. Μάλιστα δέ, συγκρίνοντας τήν ψυχή μέ τό σῶμα, ὁ ἱερός Πατήρ παρατηρεῖ ὅτι *ἡ ψυχή*

*ὀντολογικά παραμένει ἀναλλοίωτη,* ἔτσι ὅπως τήν ἔκτισε ὁ Θεός, χωρίς νά αὐξάνεται, καί γι᾽ αὐτό ἐνέχει, *κατά θεία Χάρη, τήν ἀθανασία·* ἀντίθετα τό σῶμα, αὐξανόμενο καί μεταβαλλόμενο ἀπό τήν πρώτη του γένεση, *φθείρεται καί πεθαίνει*. Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος μαζί μέ τόν Γρηγόριο τόν Θεολόγο δέχεται ὅτι «*ὁ Θεός μέ τό ἐμφύσημά Του δημιούργησε (ἔκτισε) ὄχι μόνο τήν οὐσία τῆς ψυχῆς, ἀλλά ἐπίσης καί τίς ἐνέργειές της, ὅπως εἶναι οἱ αἰσθήσεις»38*

Μέ τή λογική ὁ ἄνθρωπος ξεχωρίζει ἀπό τά ζῶα, καί μπορεῖ νά γίνει ὁ ἀρχηγός ὅλης τῆς φύσεως, ὁδηγώντας ὅλα τά κατώτερα ἀπ᾽ αὐτόν ὄντα. *Ὁ ἄνθρωπος διαφέρει τῶν θηρίων «τῷ κακίαν καί ἀρετήν εἰδέναι, καί τῷ ἐπιγιγνώσκειν τό πονηρόν, καί τό καλόν μή ἀγνοεῖν»* Ὁ ἱερός Χρυσόστομος ἀκολουθώντας τή θεολογία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου καί τῶν Καππαδοκῶν (Μ. Βασιλείου, Γρηγορίου Νύσσης) γιά τήν ἀπ᾽ εὐθείας ὥριμη πνευματική ζωή τῶν πρωτοπλάστων λέγει: ***Ἄν ὁ Ἀδάμ*** *δέν διέθετε ἠθική γνώση, θά ἦταν «τῶν ἀλόγων ἀλογώτερος καί τῶν δούλων ὁ δεσπότης ἀνοητότερος»43*

***Ἡ ἀνθρώπινη ψυχή πλάστηκε κατά τήν θεία εἰκόνα, ἐνῶ τῶν ζώων ὄχι.*** *Αὐτό τό «κατ᾽ εἰκόνα» δέν ἀναφέρεται στό σῶμα, ἀλλά πρωτίστως στήν ψυχή.* Μποροῦμε νά ποῦμε, ἑπομένως, *ὅτι ἡ ψυχή εἶναι κατ᾽ εἰκόνα Θεοῦ. Καί ὅπως ὁ Θεός εἶναι Τριαδικός, -Νοῦς, Λόγος καί Πνεῦμα-, ἔτσι καί ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τρεῖς δυνάμεις: νοῦ, λόγο καί πνεῦμα.*

Τά ἄλογα ζῶα ἔχουν μόνο πνεῦμα ζωτικό, *δέν ἔχουν ὅμως νοῦ καί λόγο.* Οἱ ἀγγελικές δυνάμεις δέν ἔχουν ζωοποιό πνεῦμα, ἐπειδή εἶναι ἀσώματες, *ἔχουν ὅμως νοῦ καί λόγο*. Ἑπομένως ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ μόνος πλασμένος κατ᾽ εἰκόνα τῆς τριαδικῆς θεότητος 46α.

Ἡ ἁρμονία τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου πρός τή λογική ψυχή εἶναι τέτοια, ὥστε ὁ ἐρευνητής ἀδυνατεῖ νά ὑπολογίσει τό μέγεθος αὐτῆς, *ἀλλά ἔκθαμβος ἐξυμνεῖ τήν ἄκρα σοφία τοῦ θείου Δημιουργοῦ πού ἐναρμόνισε τή σωματική διάπλαση τοῦ ἀνθρώπου μέ τίς ἀπαιτήσεις τῆς ψυχῆς*, ὥστε πάντοτε καί σέ κάθε περίπτωση νά εἶναι ἐπιτήδειο καί ἱκανό νά ἐκτελεῖ ἐλευθέρως καί ἀκωλύτως κάθε τῆς ψυχῆς

ἀπαίτηση. Σέ ἀντίθεση, μέ τήν ἀνεπάρκεια Ζητεῖ καί ἐπιμένει νά μεταβάλει τό πρόσωπο τῆς γῆς, καί νά ὑποτάξει τίς δυνάμεις τίς ὑπό τή γῆ, καί τίς ἐπί τῆς γῆς, καί τά ὑπέρ αὐτῆς στίς θελήσεις του, *καί τά πάντα κατορθώνει ὁ ἱκανότατος νοῦς γιατί βρῆκε ἱκανότατο βοηθό τό σῶμα,* γι᾽ αὐτό καί τίποτε δέν εἶναι ἀδύνατον στίς ἀπαιτήσεις τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ ἔχει τήν πλήρη συνδρομή τοῦ σώματός του.

Ἡ μελέτη τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος μᾶς προάγει στή μελέτη *τῆς ἐνοικούσης ψυχῆς, στήν ὁποία ἀνευρίσκουμε τό λόγο τῆς δεξιότητας καί ἐπιτηδειότητας τοῦ σώματος*, καί τήν αἰτία τῶν ἔργων καί κατορθωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, γιατί ὅσο καί ἄν ἐξετάσουμε τίς δυνάμεις καί ἐνέργειες τοῦ ἀνθρώπου, ἀδύνατον νά τίς ἐξηγήσουμε, χωρίς τήν παραδοχή τῆς λογικῆς δυνάμεως τῆς ψυχῆς.

Ἡ συνείδηση, ἡ αὐτοσυνείδηση, ἡ ἐποπτεία, οἱ περί ἑαυτοῦ κρίσεις, οἱ ἔννοιες, οἱ πνευματικές ἐπιθυμίες, ἡ ἀγάπη τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ὠφελίμου, ἡ ἀποστροφή πρός τό κακόν, ἡ διάκρισις καλοῦ καί κακοῦ, καί πᾶσα ἡ λοιπή φαινομένη πνευματική ἐνέργεια *εἶναι ἀπόδειξη τῆς ὕπαρξης τῆς ψυχῆς καί τῆς λογικότητάς της.*

Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογιτῆς στήν διδασκαλεία του ἀναφέρει ὅτι οἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς εἶναι τρεῖς: α) ἡ θρεπτική, β) ἡ φανταστική καί ὁρμητική, γ) ἡ λογική καί νοητική**.** Τῆς θρεπτικῆς δυνάμεως μετέχουν τά φυτά. Τῆς θρεπτικῆς, τῆς φανταστικῆς καί ὁρμητικῆς μετέχουν τά ἄλογα ζῶα. Τῆς δέ λογικῆς καί νοητικῆς μαζί μέ τίς προηγούμενες μετέχουν οἱ ἄνθρωποι**.** Αὐτό δείχνει τή μεγάλη ἀξία τοῦ ἀνθρώπου ἐν σχέσει πρός τά ζῶα.

***Ἀπό ὅσα ἀναφέρθηκαν προηγουμένως γιά τήν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου, μποροῦμε συνοπτικά νά καταλήξουμε στά ἑξῆς συμπεράσματα:***

**α.** Ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου δέν κατοικεῖ ἁπλῶς στό σῶμα, ἀλλά ἐκφράζεται μέ τό σῶμα. *Ἡ ψυχή δέν εἶναι αἰτία τῆς ζωῆς, ἀλλά,*

*κυρίως, ὁ φορέας τῆς ζωῆς*. Δέν ὑπάρχει τμῆμα τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, στό ὁποῖο δέν βρίσκεται ἡ ψυχή.

**β**. Ἡ ψυχή μπορεῖ νά ἐκφράζει ἀφενός τό πνευματικό στοιχεῖο τοῦ ἀνθρώπου, ἀφετέρου τήν ἴδια τή ζωή του· «ὅς γάρ ἄν θέλῃ τήν ψυχήν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὅς δ' ἄν ἀπολέσῃ τήν ψυχήν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν» (Ματθ. 16,25). Στήν μιά περίπτωση ἐννοεῖ ὁ Κύριος τήν ψυχή ὡς τό πνευματικό στοιχεῖο τῆς ὑπάρξεώς μας καί στήν ἄλλη περίπτωση ἐννοεῖ τή ζωή.

**γ**. Ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μέν φύσει θνητή, *ἀθάνατη δέ κατά χάριν*. Ἐπίσης εἶναι *ἁπλή, ἀσώματη, ἀόρατη, λογική καί νοερά· αὐτεξούσια, θελητική καί ἐνεργητική, τρεπτή (δηλαδή ἐθελότρεπτη πρός τό ἀγαθό ἤ τό κακό*) καί ζωοποιός, δηλαδή ζωοποιεῖ τό ὅλο σῶμα τοῦ ἀνθρώπου πού ἐκφράζεται δι' αὐτοῦ.

**δ.** Ἡ ψυχή δέν ταυτίζεται μέ τόν ὅλο ἄνθρωπο. *Ἄλλο ψυχή τοῦ ἀνθρώπου καί ἄλλο ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος εἶναι ψυχοσωματική ὀντότητα.* Οἱ Πατέρες τονίζουν ὅτι δέν ἔχουμε ὕπαρξη τοῦ σώματος ἄνευ ψυχῆς, οὔτε ὕπαρξη ψυχῆς ἄνευ τοῦ σώματος. Ἡψυχή καί τό σῶμα δημιουργοῦνται ταυτόχρονα. Ἡ ἀναφορά τῆς Ἁγίας Γραφῆς (Γεν. 2,7) πρῶτα στή δημιουργία τοῦ σώματος εἶναι συγκαταβατική γιά τήν δική μας ἀδυναμία, *προκειμένου νά κατανοήσουμε τό δισύνθετο τοῦ ἀνθρώπου.*

**ε.** Ἡ ἀθανασία τοῦ ἀνθρώπου δέν στηρίζεται στήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ἀλλά στήν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ καί στή μελλοντική ἀνάσταση τῶν σωμάτων. *Τονίστηκε προηγουμένως ὅτι ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀθάνατη κατά χάριν Θεοῦ καί ὄχι κατά φύσιν*, ἐπομένως ἀθανασία τοῦ ἀνθρώπου δέν εἶναι ἡ ζωή τῆς ψυχῆς πέραν τοῦ τάφου, ἀλλά ἡ ὑπέρβαση τοῦ θανάτου, ὡς ψυχοσωματικῆς ὀντότητας τοῦ ἀνθρώπου, μέ τή Χάρη τοῦ Χριστοῦ.

**στ**. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλασμένος κατ' εἰκόνα Θεοῦ. *Αὐτό τό «κατ' εἰκόνα»* δέν ἀναφέρεται στό σῶμα, ἀλλά πρωτίστως στήν ψυχή.

Μποροῦμε νά ποῦμε, ἐπομένως, *ὅτι ἡ ψυχή εἶναι κατ᾽ εἰκόνα Θεοῦ. Καί ὅπως ὁ Θεός εἶναι Τριαδικός, Νοῦς, Λόγος καί Πνεῦμα*, ἔτσι καί ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τρεῖς δυνάμεις: *νοῦ, λόγο καί πνεῦμα.*

Τά ἄλογα ζῶα ἔχουν μόνο πνεῦμα ζωτικό, *δέν ἔχουν ὅμως νοῦ καί λόγο.* Οἱ ἀγγελικές δυνάμεις δέν ἔχουν ζωοποιό πνεῦμα, *ἐπειδή εἶναι ἀσώματες, ἔχουν ὅμως νοῦ καί λόγο*. Ἐπομένως ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ μόνος πλασμένος κατ᾽ εἰκόνα τῆς τριαδικῆς θεότητος46α.

**Ἡ Ψυχή στά ζῶα:**

Τα ζωα ἔχουν καί αὐτά ψυχή; Καί ἄν ἔχουν ψυχή, εἶναι αὐτή τῆς ἰδίας φύσεως μέ τήν ἀνθρώπινη;

Ὁ ἁγ. Γρηγόριος Νύσσης λέει, ὅτι μέ τόν ὅρο « ψυχή », μόνο τήν ἀνθρώπινη λογική ψυχή μποροῦμε νά προσδιορίσουμε. *Ἡ ζωϊκή ψυχή καί πολύ περισσότερο ἡ φυτική ψυχή, πού εἶναι ἡ ὑποδιαίρεση,* ὅπως τίς ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης (Περί ψυχῆς 2, 413b-13), *δέν εἶναι ψυχή μέ τήν ἀκριβή ἔννοια τοῦ ὅρου51.* Στήν περίπτωση αὐτή, τά ζῶα δέν ἔχουν πραγματικά ψυχή καί καταχρηστικά μιλᾶμε στήν περίπτωση αὐτή περί ψυχῆς.

Στήν ἑλληνική χριστιανική παράδοση δέν λείπουν κείμενα πού θεωροῦν ὅτι καί τά ζῶα ἔχουν ὄντως ψυχή, τουλάχιστον μέ μιά μερική ἔννοιατοῦ ὅρου. *Στό Εὐχολόγιο γιά παράδειγμα. Εὐχή τοῦ Ἁγίου Μοδέστου*, διαβάζουμε: *«Ναί Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, τοῖς ἰδίοις σπλάγχνοις ἐπικαμπτόμενος, οἰκτειρον τά πάσχοντα ζῶα, τῇ δρεπάνῃ τοῦ θανάτου ἀγεληδόν θεριζόμενα... Εἰ γάρ δίκαιος οἰκτείρει ψυχάς κτηνῶν αὐτοῦ,……»*52.

Ὁ Ὠριγένης ἰσχυρίζεται μέχρις ἑνός σημείου, ὅτι καί τά ζῶα ἔχουν ψυχή, δηλώνοντας κατηγορηματικά: *«Κανείς νομίζω δέν ἀμφιβάλλει ὅτι τά ζωντανά πλάσματα, ἀνεξαιρέτως, ἀκόμη κι αὐτά πού ζοῦν στό νερό, ἔχουν ψυχές»* καί παραπέμπτει στή Γραφή γιά νά στηρίξει τήν ἄποψή του (Γεν. 1,21-24 καί Λευιτικόν 17,14)53.

***Εἶναι ὅμως ἡ ψυχή τοῦ ζώου ἴδιας φύσεως μέ τήν ἀνθρώπινη;***

Ὁ Ὠριγένης εἶναι ἕτοιμος νά παραδεχθεῖ ὅτι ὑπάρχουν ὁμοιότητες, *παρ' ὅτι συνήθως τά ζῶα θεωροῦνται «ἄλογα»·* μάλιστα ὑποδεικνύει ὅτι πολλά ἀπό αὐτά παρουσιάζουν λογικότητα πού μοιάζει πολύ μέ αὐτή τῶν ἀνθρώπων: π.χ. *«Ἡ φύση τῶν κυνηγετικῶν σκύλων καί τῶν πολεμικῶν ἀλόγων πλησιάζει, ἄν μοῦ ἐπιτρέπεται νά πῶ, στήν ἴδια τή λογική»54.* Ἐδῶ μιλάει μόνο γιά ἐξημερωμένα ζῶα. Ὁ Θεόφιλος Ἀντιοχείας προχωρεῖ ἀκόμη περισσότερο, ὑποδεικνύοντας *«τήν ἐν αὐτοῖς τοῖς ζώοις δεδομένην σύνεσιν πρός τό γεννᾶν καί ἐκτρέφειν»55.*

Ἄλλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐπιμένουν ὅτι τά ζῶα διαθέτουν ὄχι μόνο κάποιο βαθμό λογικῆς, ὅπως οἱ ἄνθρωποι, *ἀλλά καί μνήμη καί μιά εὐρεία κλίμακα αἰσθημάτων καί συγκινήσεων, ἐκδηλώνουν συναισθήματα χαρᾶς καί λύπης, καί ἀναγνωρίζουν ἐκείνους πού ἔχουν παλαιότερα συναντήσει,* λέει ὁ ἁγ. Βασίλειος Καισαρείας, 56.

Ὁ ἅγ. Ἰωάννης τῆς Κλίμακος προσθέτει ὅτι ἐκφράζουν ἀγάπη τό ἕνα πρός τό ἄλλο*, «διότι συχνά θρηνοῦν γιά τήν ἀπώλεια τῶν συντρόφων τους»*57. Ἐνθυμούμενοι τήν ὄνο τοῦ Βαρλαάμ (Ἀριθ. 22,23-34) θά μπορούσαμε ἀκόμη νά προσθέσουμε *ὅτι τά ζῶα διαθέτουν πνευματική ὅραση,* ἀντιλαμβανόμενα πράγματα στά ὁποῖα οἱ ἄνθρωποι ἀποδεικνύονται τυφλοί.

Ἄν ὅλα αὐτά ἀληθεύουν, *ποῦ δικαιολογούμεθα νά τραβήξουμε τήν κόκκινη γραμμή μεταξύ ἀνθρώπων καί ζώων;* Ἀσφαλῶς ὁ Νεμέσιος Ἐμέσης ἔχει δίκιο ὅταν διαβεβαιώνει ὅτι ὅλα τά ζωντανά ὄντα, φυτά, ζῶα καί ἄνθρωποι, μετέχουν κοινῆς ζωῆς, «ὥστε μίαν εἶναι καί συγγενῆ τήν πᾶσαν φύσιν»58. Ταυτοχρόνως, ὅμως, ἡ ἑλληνική χριστιανική παράδοση πίστευε ὅτι ὑπάρχει μιά κεφαλαιώδης διαφορά μεταξύ ἀνθρώπων καί ζώων.

Ὁ Ὠριγένης βασιζόμενος στήν περιγραφή τῆς Γενέσεως περί τῆς Δημιουργίας, τήν ἐντοπίζει*: Ἡ ἀνθρώπινη ψυχή πλάστηκε κατά τή θεία εἰκόνα, ἐνῶ τῶν ζώων ὄχι*59. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἀπό τά ζῶα λείπει ἡ συνειδητή σχέση μέ τόν Θεό, *τήν ὁποία ἀντιθέτως ἀπολαμβάνουν οἱ ἄνθρωποι, καί ἔτσι οἱ ψυχές τους δέν εἶναι προικισμένες μέ τήν ἀθανασία*

Ἡ ψυχή τοῦ ζώου, κατά τόν Μ. Βασίλειο, πλάστηκε ἀπό τή γῆ καί μετά τόν θάνατο διαλύεται καί πάλι στή γῆ60, διότι ἡ ζωή κάθε ζωντανοῦ ὄντος ὑπάρχει στό αἷμα αὐτοῦ, *"Ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος κατέχει τήν πνοή τῆς ζωῆς, τήν ὁποία ἐνεφύσησε ἀπ' εὐθείας σ' αὐτόν ὁ ἴδιος ὁ Θεός" (Γεν. 2,7)* καί αὐτή ἀκριβῶς εἶναι πού τόν καθιστᾶ ἱκανό νά *«ὁμοιάσει»* πρός τόν Θεό καί νά κερδίσει τήν αἰώνια Βασιλεία.

***Τά ζῶα στερροῦνται λογικῆς ψυχῆς:***

Τά ζῶα στεροῦνται λογικῆς ψυχῆς, ***ἀπόδειξη εἶναι*** *ἡ ἀ-νόητη ἐπίδειξη τῆς δυνάμεως καί τῆς κυριαρχίας τοῦ ἐνστίκτου*. ὅπου ἡ ἔντονη παρουσία της ἀποδεικνύει τη μωρία (ἀ-λογία) και τη μηχανική ἐνέργεια τοῦ ζώου και τη δουλική ἐκπλήρωση τῆς ἔμφυτης ὁρμῆς του.

Γιά τή λογική τοῦ ἀνθρώπου καί τήν ἀ-λογία τοῦ ζώου λέγει χαρακτηριστικά ὁ Ἅγιος Νεκτάριος: «Τά ζῶα εἶχον ἀνάγκην συμφύτου σοφίας καί ταύτην ἐχαρίσατο αὐτοῖς ὁ Θεός. Ὥστε τά ζῶα εἰσιν ἄλογα, καί οὐδεμία λογική δύναμις ὑπαγορεύει τά σωφά ἔργα των. ***Λογικόν ὄν ἄρα μόνος ὁ ἄνθρωπος***, διότι ἡ σοφία αὐτοῦ εἶναι ἀπεριόριστος καί ἔχει ἀντικείμενον μελέτης τόν κόσμο ἅπαντα καί ἀναπτύσσεται καί προάγει ἰδίᾳ δυνάμει καί ἐνεργείᾳ».

Περί τῆς ἀλογίας τῶν ζώων ὁ Νεμέσιος Ἐμέσης σημειώνει τά ἑξῆς: «Τά ζῶα ἐνεργοῦν κινούμενα μέ τό φυσικό ἔνστικτο καί ὄχι μέ τή λογική, αὐτό γίνεται φανερό ἀπό τό ὅτι κάθε εἶδος ζώου συμπεριφέρεται κατά τόν ἴδιο τρόπο καί μέ τήν αὐτήν ὁρμή πού ἀπό τή γέννησή του τοῦ δόθηκε, *καί σύμφωνα μέ αὐτά ἔλαβε καί τήν κατάλληλη διάπλαση: κάθε λαγός τεχνάζεται πῶς θά ξεφύγει ἀπό τίς*

*παγίδες, κάθε λύκος πανουργεῖ πῶς θά ἁρπάξει τη λεία του, και κάθε πίθηκος μέ τον ἴδιο τρόπο μιμεῖται. Σέ κάθε ἕνα ἀπό αὐτά ἔβαλε ὁ Δημιουργός κάποια φυσική καί ὄχι λογική κίνηση*, καί σέ κάποια ἔβαλε καί μεθόδους ἀπάτης, σάν νά ἀποτελοῦν εἰκονισμό τῶν τεχνῶν καί σάν νά εἶναι σκιές τῆς λογικῆς συμπεριφορᾶς, προκειμένου νά ἀποφεύγουν καί νά προφυλάσσονται ἀπό τίς ἐνέδρες.

Αὐτό δέν εἶναι δυνατόν νά τό δεῖς στό ἀνθρώπινο γένος· διαφορετικές εἶναι οἱ πράξεις καί οἱ ἐνέργειες τῶν ἀνθρώπων, γιατί κινοῦνται ἀπό τό ἐλεύθερο καί τό αὐτεξούσιο τῆς λογικῆς φύσης τους. Καμία ἀπό τίς λογικές κινήσεις δέν παρουσιάζεται στά ἄλογα ζῶα. Διότι οὔτε τέχνες, οὔτε μαθήματα, οὔτε ἀποφάσεις, οὔτε ἀρετές, οὔτε καμία ἄλλη ἀπό τίς διανοητικές ἐνέργειες ὑπάρχει σέ αὐτά. Ἀπό αὐτά γίνεται φανερό ὅτι τά ἄλογα ζῶα δέ μετέχουν στή λογική ψυχή *Καμιά ἀπό τίς λογικές κινήσεις δέν παρουσιάζεται στά ἄλογα ζῶα».*

Ἄν κάποιος ὑποστηρίξει ὅτι κινοῦνται σύμφωνα μέ τή διάθεσή τους λογικά τά ζῶα, ἡ σωματική τους ὅμως κατασκευή τά ἐμποδίζει νά πραγματοποιήσουν κάποια ἐπιδέξια πράξη καί τό ὑποστηρίζει αὐτό ἔχοντας ὡς ἀφορμή τούς ἀνθρώπους, διότι, ἄν ἀφαιρεθοῦν τά δάκτυλα ἀπό τά χέρια τους, οἱ περισσότερες τέχνες δέν μποροῦν νά γίνουν, τό πρόβλημα παραμένει.

---

***Δικαιολογεῖται ὁ Χριστιανισμός νά ἀρνεῖται τήν ἀθανασία στά ζῶα;*** Ὁ Χριστός λέει ὅτι ἀκόμη καί ἕνα σπουργίτι «*οὐκ ἔστιν ἐπιλελησμένον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ» καί «ἕν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἐπί τήν γῆν ἄνευ τοῦ πατρός ὑμῶν»(Λουκ.12,6) καί Ματθ. 10,29).* Ὁ Χριστός δέν λέει ὅτι τά σπουργίτια ἔχουν ἀθάνατη ζωή**,** ἀλλά καί δέν ἀρνεῖται τό ἐνδεχόμενο. Ἡ Καινή Διαθήκη ἀφήνει τό ζήτημα ἀνοικτό, γιατί νά μην τό ἀφήσουμε κι'ἐμεῖς! *Αὐτό πού ὁ Χριστός λεει εἶναι ὅτι «πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς».*

Ἡ χριστιανική θεολογική σκέψη πιστεύει ὅτι ὑπῆρχε μιά ἐποχή, σύμφωνα μέ τήν ἀφήγηση περί παραδείσου, *πού ὁ Ἀδάμ καί ἡ Εὔα ζοῦσαν ἐν εἰρήνη μέ τά ζῶα μέσα στόν κῆπο τῆς Ἐδέμ*. Τήν ἁρμονία αὐτή κατάστρεψε ἀκριβῶς ἡ δική μας ἁμαρτία ἡ ἀστοχία καί ἡ παράβαση τῶν θείων ἐντολῶν.

Στήν ἐσχατολογική Βασιλεία ὅμως, ἡ ἀρχική ἁρμονία θά ἀποκατασταθεῖ: *«καί συμβοσκηθήσεται λύκος μετ' ἀρνός, καί πάρδαλις συναναπαύσεται ἐρίφω, καί μοσχάριον καί ταῦρος καί λέων ἅμα βοσκηθήσονται, καί παιδάριον μικρόν ἄξει αὐτούς»(Ἡσ.11,6).* Στον παράδεισο οἱ ἄνθρωποι ἀλλά καί τά ζῶα, τρέφονταν μόνο ἀπό φυτά(Γεν. 1,29-30) ἔτσι λοιπόν θά ἀποκασταθοῦν τά πράγματα καί πάλι.

Τό γεγονός, ὅτι στήν Ἑλληνική Χριστιανική παράδοση δέν ἀναγνωρίζεται στά ζῶα ἀθάνατη ψυχή, πλασμένη κατά τή θεία εἰκόνα, *δέν σημαίνει ὅτι πρέπει νά τά μεταχειριζόμαστε ὡς ἀντικείμενα πού δέν ἀξίζουν τόν σεβασμό μας.*

Κατά τούς λόγους τοῦ ἁγίου Ἰσαάκ τῆς Νινευῆ, ὁ ὁποῖος στήν Ἑλληνική παράδοση τιμᾶται ὡς Ἰσαάκ ὁ Σῦρος(7ος αἰων): λέγει! *«ὁ ταπεινός ἄνθρωπος πλησιάζει τά ἄγρια ζῶα, καί τήν ὥρα πού αὐτά τόν βλέπουν ἡ ἀγριότητα τους δαμάζεται.* Τόν πλησιάζουν καί προσκολλῶνται σ'αὐτόν ὅπως στόν κύριό τους, κουνόντας τήν οὐρά καί γλείφοντας τά χέρια καί τά πόδια του, *διότι ὀσμίζονται σ'αὐτόν τήν ἴδια μυρωδιά πού ἀνέδιδε Ὁ Ἀδάμ πρίν ἀπό τήν παράβαση» (Μυστική πραγματεία 82).*

Καί ἀλλοῦ ὁ ἅγιος γράφει λόγια ἀξιομνημόνευτα γιά τή συμπάθεια πού πρέπει νά δείχνουμε πρός τά ζῶα**:** *«Τι εἶναι καρδιά ἐλεήμων; Εἶναι νά φλέγεται ἀπό ἀγάπη ἡ καρδιά γιά ὅλη τήν κτίση: Γιά τούς ἀνθρώπους, γιά τά πουλιά καί γιά τά ζῶα, καί γιά τούς δαίμονες καί γιά κάθε κτίσμα.*

*Καί καθῶς ὁ ἄνθρωπος τά φέρνει στη μνήμη του καί τά σκέφτεται, τά μάτια του τρέχουν δάκρυα.*Ἀπό τήν πολλή καί σφοδρή

συμπάθεια πού συνέχει τήν καρδιά του, καί ἀπό τήν πολλή ἐμονή σ'αὐτή τήν κατάσταση, μικραίνει ἡ καρδιά του καί δέν μπορεῖ νά ὑποφέρει ἤ νά ἀκούσει ἤ νά δεῖ κάποια βλάβη ἤ κάτι ἔστω καί λίγο λυπηρό νά γίνεται στήν κτίση**.**

*Γι'αὐτό καί γιά τά ἄλογα ζῶα καί γιά τούς ἐχθρούς τῆς ἀλήθειας καί γιά αὐτούς πού τόν βλάπτουν προσεύχεται συνεχῶς μέ δάκρυα, ζητώντας ἀπό τόν Θεό νά τούς φυλάξει καί νά τούς συγχωρήσει.* Ὁμοίως προσεύχεται καί γιά τά ἑρπετά ἀπό τήν πολλή του εὐσπλαχία, πού συγκινεῖ τήν καρδιά του, ὑπερβαίνοντας τό ἀνθρώπινο μέτρο καί φθάνοντας στήν ὁμοιότητα τοῦ Θεοῦ» (ὁμιλία 74).

Ἕνας ἅγιος τοῦ 20ου αἰώνα, ὁ Ρῶσος μοναχός Σιλουανός ὁ Ἀθωνίτης(1866-1938), ἐκφράζει τή συμπάθειά του μέ τήν ἴδια ἔνταση: *«ὁ Κύριος ἐπιδαψιλεύει τόσο πλούσια τή χάρη του στούς ἐκλεκτούς του, ὥστε αὐτοί ἀγκαλιάζουν ὁλόκληρη τή γῆ, ὁλόκληρο τόν κόμο μέ τήν ἀγάπη τους…Μιά μέρα εἶδα στόν δρόμο ἕνα φίδι κοματιασμένο, πού κάθε του τεμάχιο σφάδαζε καί λυπήθηκα ὅλη τήν κτίση καί κάθε κτίσμα, κάθε τι πού πάσχει, καί ἔκλαψα πολύ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ»* **(**Ἀπό τό βιβλίο τοῦ Κάλλιστου Ware Μητρ. Διοκλείας: Ἐχθροί ἤ φίλο )

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

**1**. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ὁμιλία εἰς τόν Ψαλμόν η΄ 5-9, Ἅπαντα τῶν Ἁγίων Πατέρων, τόμος 54, σελ. 25- 30, ἔκδ. Ὠφελίμου Βιβλίου 1973.

**18**.:Ἅγ.Γρηγόριος Νύσσης:Περί κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου, PG 44, 156 AB.

**19**. Μακάριος Αἰγύπτιο:Πνευματικές ὁμιλίες 7,8.

**21**. Κατά τῶν Αἱρέσεων 5,6,1.

**32.** Ἀναστασίου Σιναΐτου, Ἐκ τοῦ κατ᾽ εἰκόνα, PG 89, 1148ΐ, 1149A.

**37.** Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ὁμιλία εἰς τήν Γένεσιν 13,2-3, PG 53.

**38.** Σπύρου Τσιτσίγκου, Ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου κατά τόν Ἰω. Χρυσόστομο, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονία, 2000, σελ. 44-137

**43.** Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Εἰς τήν Γένεσιν λόγος 3,2, PG 54, 593

**46α**. Σπύρου Τσιτσίγκου, Ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου κατά τόν Ἰω. Χρυσόστομο, ἐκδ. Ἀποστ. Διακονία, 2000, σελ. 44-137.

**51.** Ἁγ.Γρηγόριος Νύσσης: Περί κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου 15, PG 44, 176B, 177A.

**52.** Μικρόν Εὐχολόγιον ἤ Ἁγιασματάριον, Ἀποστ. Διακονίας, Ἀθήνα 1984.

**53.**Ωριγένης: Περί πρώτων ἀρχῶν 2,8,1.

**54.** ὅ.π. 3,1,3

**55**. Θεόφιλος Ἀντιοχείας :Πρός Αὐτόλυκον 1,6

**56**. Βαίλειος Καισαρείας: Ἑξαήμερος 8,1, PG 129, 165AB.

**57**. Ἰωάννης τῆς Κλίμακος: Κλῖμαξ θείας ἀναβάσεως, 26, PG 88, 1028A.

**58**. Νεμέσιος Ἐμέσης: Λόγος κεφαλαιώδης περί φύσεως ἀνθρώπου .

**82.** Σίμωνος Μοναχοῦ, Ἡ ζωοφιλία τῶν ἁγίων καί ἡ ἁγιοφιλία τῶν ζώων, ἐκδ. Ὁ Ἅγιος Στέφανος, 2007.

.--------